

50 år av läsforskning och läsundervisning med anknytning till SCIRA

Ulla-Britt Persson, FD, Linköping

*I denna artikel gör jag en högst personlig sammanställning av läsforskning och läsundervisning i Sverige, dels så som jag själv har upplevt dem, dels så som de beskrivs och diskuteras i tidskriften *Läsning* och dess föregångare *Skandinavisk Tidskrift för Läspedagoger*. Dessutom har jag hämtat information i olika avhandlingar och rapporter. Jag gör inte anspråk på att vara fullständig i något avseende, jag vill bara ge några smakprov på vad som varit aktuellt under de fem senaste årtiondena i den svenska "läsvärlden".*

Inledning

Den egentliga forskningen om läsning och läsprocessen startade för cirka 100 år sedan. En klassiker är amerikanen Edmund Burke Huey (1870-1913). Han gjorde bl a försök med att mäta ögonrörelser (med en variant av ett takistoskop, en "eye-tracker"), eftersom han menade att läsningen var en till större delen visuell process. Hans omfattande arbete om läsningens psykolog och pedagogik blev banbrytande. Även om den tidiga forskningen om läsprocessen var psykologiskt inriktad var det många som intresserade sig för de pedagogiska frågorna, under en tid då såväl allmän skolgång som allmän rösträtt var heta debattämnen. Redan på 1910-talet diskuterade politiker och pedagoger i Sverige en gemensam "bottenskola" för alla barn, vilken inte blev verklighet förrän 50 år senare.

Idéerna om hur den grundläggande läsundervisningen borde gå till var många både i Sverige och i andra länder. Den förste svenske professorn i pedagogik, Bertil Hammer, skrev 1906 en artikel om en metod som han kallade "intressemetoden", vilken i princip gick ut på att undervisa i läsning genom att låta barnen läsa "riktiga" böcker. Den metoden kan väl sägas ha en tillämpning i Selma Lagerlöfs *Nils Holgerssons underbara resa genom Sverige* (1906) – men den var ju ingen läslära i egentlig mening utan snarare en lärobok i Sveriges geografi, historia och biologi. Läsläror var däremot Anna Maria Roos böcker *Sörgården* och *I Önnemo* (1906–07), vilka byggde på berättelser ur det vanliga livet på landet. 1935 kom Elsa Beskows och Herman Siegvalds läslära *Vill du läsa?* Den var i princip uppbyggd efter ljudmetoden men innehöll också små trevliga texter, bilder, ordgåtor och sagor på rimmad vers där barnen ibland fick fylla i rymmen själva. Den kom att användas i många år.

Då forskningen om läsning från början tillhörde psykologiämnet, blev den under första halvan av 1900-talet mest inriktad på *psykometri*, alltså mätningar och tester. Det var de flesta forskningsstudierna i Sverige också, med några få undantag. 1944 grundades *Statens Psykologisk-Pedagogiska Institut* för att, som det står i Nationalencyklopedin (NE), ”knyta samman den psykologisk-pedagogiska forskningen med den praktiska pedagogiken ute i skolan”.

1950-talet

Inom SPPI framlade Jon Naeslund 1956 en avhandling som bestod av ett experiment efter konstens alla regler. Detta var eran då all forskning utgick från naturvetenskapliga metoder. Arton tvillingpar delades in i två olika grupper som undervisades i den första läs- och skrivinläringen av samma lärare men med två olika metoder – *ljudmetoden* (syntetisk metod) och *orbildmetoden* (analytisk metod). I korthet visade resultaten att den syntetiska metoden var den bästa för nybörjarundervisning, i synnerhet när det gällde – som det då hette – ”svagt begåvade barn”. Å andra sidan lyckades de ”mer begåvade barnen” något bättre på läsproven efter att ha undervisats med den analytiska metoden. Möjligen därför att den erbjuder dessa barn en större utmaning och är mer motiverande (min tolkning av Naeslunds slutsats). Naeslund använde flera av de läs- och skrivtest som Eve Malmquist hade konstruerat i ett stort upplagt projekt som pågick under samma tid (se nedan). I testbatteriet ingick bland annat ett test för att ta reda på hur många bokstäver barnen kände till vid skolstarten, ett test som redan då ansågs kunna förutsäga huruvida barnen kunde tänkas få problem med läsinläringen. Här kan jag också skjuta in en reflektion ur samtiden: Nyligen (2014) publicerade SBU (*Statens beredning för medicinsk utvärdering*) en rapport från en expertgrupp som bland annat granskat ”tester och insatser för barn och ungdomar med dyslexi”. En av slutsatserna lyder:

Brister i fonologisk medvetenhet, snabb automatiserad benämnings-förmåga samt bokstavskännedom har ett samband med dyslexi.

1958 kom Eve Malmquists doktorsavhandling med titeln ”Factors related to reading disabilities in the first grade of the elementary school”. Med flera

stora urval av elever (inalles mer än 400) i tre svenska städer¹ och många statistiska analyser kom Malmquist fram till att de faktorer som var starkast relaterade till barnens läsutveckling var *kön* (flickor lyckades bättre på alla lästester) och *intelligens* (här bedömd av läraren!). Något lägre samband hade variabler som uthållighet, koncentration och visuell perception (inte synförmågan som sådan). Barnens *hemförhållanden* spelade en viss roll, t ex faderns utbildningsnivå², liksom faktiskt *lärarens erfarenhet* i form av antal år i yrket.

1960-talet

Ljudmetoden var sedan länge etablerad i den svenska skolan, men det fanns vissa inslag av *ordbildmetod* eller *helordsmetod*, och t ex Eve Malmquist förordade redan då en "eklektisk metod", dvs att man skulle blanda olika metoder. Han ville också att man skulle samtala med barnen och göra övningar med bilder för att få in läsriktningen. (se t ex hans läslära "Jag kan läsa"). I Natur och Kulturs annons i STL dec 1971 står det om "Jag kan läsa":

En läslära som utarbetats i enlighet med läopsykologiska rön och i samarbete med lågstadielärare. Barnens referensramar har bildat utgångspunkt för text och bild. Den innehåller ett rikligt material för samtalsövningar och övningar i visuell och auditiv urskillnad. Ordförrådet förnyas och repeteras systematiskt. Ordningen för de olika ljudens införande har skett med hänsyn till ljudets frekvens, svårighetsgrad vid visuell urskillnad, vid auditiv urskillnad och vid skrivning.

Det bör också nämnas att Eve Malmquist utarbetade material för undervisning i läsförståelse, "Vad var det jag läste?", som har utkommit i många upplagor och använts flitigt i skolan. På de tillhörande frågekorten fanns också frågor av *metakognitiv* art, dvs de handlade om sådant som "står mellan raderna" och uppmuntrade eleverna till att tolka innebörden i texterna och tänka själva. Problemet var bara att många lärare enbart använde dessa böcker som "utfyllnad", främst för elever som var färdiga

¹ Det första urvalet gjordes i Malmö och bestod av elever som började skolan 1948, det år jag själv började skolan. Men tyvärr har jag ingen aning om huruvida jag hörde till urvalet.

² Kring 1940-50, när datainsamlingen gjordes, var det ovanligt att mödrar hade utbildning utöver folkskola och ev. fortsättningskola. I Malmquists senare forskning ska det visa sig att mödrarnas utbildning har starkare samband med barnens läsutveckling än faderns (ref...)

med sina uppgifter, och i liten utsträckning diskuterade med eleverna de läsförståelsestrategier som skulle tränas.

Mellan 1958 och 1968 pågick ett antal forskningsstudier på Statens Försöksskola i Linköping (SFL), där man gjorde försök med olika metodiska upplägg i alla skolans ämnen och prövade och utarbetade mängder med läromedel som var anpassade till den nya grundskolan (och läroplanen *Lgr 62*). Där producerades också skolradio- och skol-TV-program. SFL fick ansvar för t ex utprovning av nytt betygsättningssystem och försök med slopad lördagsundervisning (5-dagarsvecka). Läs- och skrivundervisningen kom att bli det område där de flesta försöken genomfördes. Här kan nämnas ett försök med att införa skrivmaskinen som hjälpmedel i den tidiga undervisningen, med motivering-en att många barn i 7-8-årsåldern fortfarande var motoriskt omogna och därför hade svårigheter när det gällde att forma bokstäver, vilket kunde hämma deras läs- och skrivutveckling. Försökseleverna gick i åk 2 och hade därför fått viss undervisning i handskrivning men ännu inte börjat med "skrivstil". Detta var i en tid då välskrivning var ett särskilt ämne på schemat. Resultaten av försöket var positiva, inte minst blev faktiskt deras handstil bättre och de gjorde färre stavfel än kontrollgruppen. Trots detta blev det inget genomslag för skrivmaskiner i undervisningen. (Jämför Arne Tragetons "Att skriva sig till läsning", 2005).

Redan från början var SCIRA, liksom motsvarande föreningar i de andra nordiska länderna mycket inriktade på läsundervisning och läromedel, vilket också kan utläsas av att flera lokalavdelningar hade "läspedagogerna" i sitt namn (t ex Göteborg, Östergötland och Blekinge). I Danmark heter föreningen "Landsforeningen af Læsepædagoger" och deras tidskrift heter *Læsepædagogen*.

Inriktningen på pedagogik avspeglar sig också i den tidskrift som de nordiska föreningarna gav ut tillsammans under några år – *Skandinavisk Tidskrift för Läspedagoger* (STL, 1967-1973), där undervisningen stod i centrum, dock med mycket tydlig koppling till den tidens forskning, som i ganska stor utsträckning var amerikansk, även om det naturligtvis fanns svenska och nordiska forskare också som intresserade sig för läsning,

förutom Eve Malmquist och Jon Naeslund kan här nämnas Åke Edfeldt, Ingvar Lundberg och Ebbe Lindell.

I Norge var Hans-Jørgen Gjessing ett stort namn, och i Danmark fanns bl a Mogens Jansen och Poul-Erik Pagaard. Våra finländska kolleger kom inte med i det nordiska samarbetet förrän runt 1970, när den finländska föreningen anslöt sig till International Reading Association. Det sista numret av SLT, som kom ut 1973 hade Pehr-Olof Rönnholm från Finland som huvudredaktör.

SLT höll generellt hög standard och flera av den tidens framstående pedagoger och språkforskare medverkade.

I det första numret av STL (1967) skrev Eve Malmquist en artikel med titeln "Vilka krav kan vi ställa på läsundervisningen i dagens och morgondagens skola?". Där presenterade han bl a "en fjärde dimension i läsförmågan", nämligen "kreativ läsning" som han definierar på följande sätt:

man söker att från det lästa få nya idéer, få uppslag till nya aktiviteter, se och upptäcka nya problem, ställa nya frågor och komma fram till nya upptäckter ifråga om tankar och känslor.

När Försöksskolan lades ner 1968 fick Eve Malmquist anslag från SÖ till det så kallade "Förskoleprojektet", som gick ut på att ett antal försöksgrupper av 6-åringar skulle få läsundervisning en lektion per dag under förskoleåret av utbildade lågstadielärare. Deras läs- och skrivutveckling följdes sedan till och med årskurs 3. Huvudsakliga resultat: De elever som fått läsundervisning i förskolan hade från början i åk 1 ett stort försprång jämfört med de elever som ingick i matchade kontrollgrupper, men också i jämförelse med övriga elever. Men skillnaderna blev allt mindre för varje år för att i åk 3 nästan ha försvunnit. Långt ifrån alla barn i experimentgrupperna lärde sig läsa under förskoleåret, men de barn som hade sämst för-utsättningar (dvs hade låga poäng på språktest och t ex kände till få eller inga bokstäver i början av projektet) lyckades bättre än förväntat. En slutsats var att de flesta barn skulle må bra av att få lite längre tid på sig för att etablera en grundläggande läsförmåga. En del lärare som fick experimentgruppselever i sina klasser i åk 1 var emellertid inte så förtjusta i att få barn som kunde

läsa, något som vid den tidpunkten var relativt ovanligt. Vissa lärare utnyttjade inte dessa elevers potential på rätt sätt och drog inte ens nytta av den extra tilldelning av pengar de fick för att t ex köpa in böcker och annat material som kunde användas till att stimulera de barn som redan lärt sig läsa. Dessa fick följa den ordinarie undervisningen trots att de inte alltid behövde det. Det var som om lärarna tänkte att det inte var "rättvist" mot de andra att de barn som kunde läsa skulle få läsa roliga böcker och göra andra saker. Det var på den tiden när svenska lärare bedrev helklassundervisning, långt innan man hade uppfunnit "eget arbete". Givetvis förekom individuellt arbete också men det var ofta knutet till olika arbetsböcker som ingick i läromedelspaketet.

1970-talet

1970-talet var en livlig tid inom läsningens område. Då pågick "den stora läsdebatten", inte minst i den svenska fackpressen, bl a i *Lärartidningen*, men också inom dåvarande Skolöverstyrelsen. Nu var det inte enbart ett svenskt eller nordiskt fenomen, utan debatten var livlig även i t ex USA, där en av de kända läsforskarna, Jeanne Chall, publicerat en bok 1967 med titeln: "Learning to Read - The Great Debate" där hon diskuterade frågan om vilken metod som kunde vara den bästa.

På hösten 1971 presenterade Ulrika Leimar tillsammans med Lars Owe Dahlgren "Läsning på Talets Grund" vid ett möte i Göteborgsavdelningen av SCIRA. "Framställningen rönt mycken uppskattning och följdes av diskussion", heter det i årsrapporten. 1976 gav Ulrika Leimar ut sin bok med samma namn, som väckte stor debatt både i skolan och inom forskningen. Skulle verkligen barnen kunna lära sig läsa genom att diktera texter för läraren och dessutom få välja själva vilka bokstäver och ord de skulle arbeta med? Det fanns en viss nyfikenhet, trots att flera forskare varnade för att metoden inte hade någon vetenskaplig bas. Vilket dock icke var helt sant, metoden byggde på liknande idéer som *Language Experience Approach*, vilken var spridd i engelsktalande länder och som hade sina förespråkare såväl inom forskarvärlden (t ex Roach Van Allen, Robert Tierney) som bland kända pedagoger som Sylvia Ashton-Warner och Paulo Freire. I SCIRAs tidning *Läsning* framgick det att flera lokalavdelningar under 1970-talet bjudit in förespråkare för metoden att föreläsa om LTG. Så t ex talade Ulrika Leimar i Stockholmsavdelningen på våren 1975, och 1976

gav Skåneavdelningen en föreläsning av Hans Åkerblom (då skolpsykolog i Lund) som genom sina studier i kognitiv och språkvetenskaplig forskning funnit att LTG var den metod som hade bäst stöd i denna forskning. Hans Åkerblom var också mycket aktiv i "läsdebatten" (se t ex Anita Hjalme, 1999). Det är nog ingen överdrift att påstå att en del av debattinläggen byggde på rena missuppfattningar. Vissa som var starkt emot LTG hade inte ens läst Leimars bok eller satt sig in i metoden.

Ytterligare en metod med analytiska förtecken var under utveckling på 1960-talet, nämligen *Witting-metoden*. Stockholmsavdelningen hade vid ett möte i oktober 1970 bjudit in Maja Witting att föreläsa över ämnet "Lätt eller svårt att lära sig läsa?" utifrån sina "egna forskningsresultat och praktiska erfarenheter av läsinlärningens metodik för nybörjarstadiet". I lokalföreningens rapport sägs det också att föreläsningen "blev underlag för en livlig diskussion".

En intressant detalj från denna tid är ett årsmöte i Skåneavdelningen den 28 oktober 1972, där flera föreläsare medverkade. I rapporten från mötet sägs bl a:

Det dominerande motivet i inläggen var - inte oväntat - oron över den på senare år dokumenterade försämringen av våra elevers läsförmåga. Här finns viktiga uppgifter för SCIRA.

Detta tilldrog sig för mer än 40 år sedan! Redan då menade man alltså att läsförmågan bland svenska barn var på väg att försämrats. Vilken grund man hade för dessa iakttagelser framgår dock inte av rapporten.

Vid ett möte i Skåneavdelningen våren 1973 föreläste Mogens Jansen, mångårig ordförande i *Landsforening for Læsepædagoger*. Han fick en fråga huruvida han menade att man "borde använda helordsmetoden istället för ljudmetoden", varpå han svarade: "inte istället för utan jämsides med" och tillade att man måste utgå från varje elevs förutsättningar. Han framhöll också att mellanstadiet "är de glömda åren vad gäller läsforskning". Någon som känner igen något här? "Diskussionen var mycket livlig och vi fick bokstavligen leda Mogens Jansen till den väntande taxin", avslutar rappor-

tören (som för övrigt visade sig vara den småskollärare jag själv hade i åk 2).

En annan het potatis vid denna tid var synens betydelse för läsutvecklingen (jfr Huey och Malmquist ovan). Östgötaavdelningen hade våren 1973 ett välbesökt (ca 100 personer) diskussionsmöte med detta tema. Flera forskningsstudier hade visat ett positivt samband mellan syndefekter och lässvårigheter, men sambandet var något tveksamt. Bland annat diskuterades en s k "samträningsapparat" som sades ha gjort underverk i vissa fall. Samma diskussion uppträdde åter på 80-talet när optiker och andra hävdade att "bristande samsyn" mellan ögonen var en av orsakerna till lässvårigheter, och det fanns kliniker som erbjöd synträning. "Ögongymnastik" sades f ö vara vanligt i Kina och gav där goda resultat.

Det kan också nämnas att Ingvar Lundbergs namn dyker upp första gången i SCIRA-sammanhang 1974, då han föreläser i lokalavdelningen i Umeå om "Varför är det så svårt att läsa?" Året därpå återkommer han med en föreläsning betitlad "Språklig medvetenhet och den första läsinläringen". Det är första gången "språklig medvetenhet" omnämns i *Läsning* (rapport i *Läsning* nr 1, 1976, vilket är det allra första numret av *Läsning*³). Lundberg skulle bli en ganska flitig skribent i *Läsning* på 1990-talet.

För att ytterligare poängtera hur framsynta "läspedagogerna" varit sedan 1950-talet – trots den stora kontroversen på 70-talet som jag tror var lite av "ett spel för gallerierna" – kan jag citera en passus ur en bok av en av de stora läromedelsförfattarna, nämligen Annie Dahlquist (1901-1977), som skriver att den metodik som är lämplig för elever med lässvårigheter kan karakteriseras som "en fördjupning av den allmänna metodiken".

*Speciella metodiska finesser, som lätt och lekande löser svårigheterna, finns inte, och ensidig läs- och skrivträning leder inte heller till målet. Fördjupningen kan åstadkommas på olika sätt och skiftar allt efter fallen. Det förefaller som om man bör sträva efter att ta hela barnet i anspråk vid övningarna – dess olika sinnen men även känslan och fantasien, viljan och intellektet. Ett systematiskt arbete på bred bas med djup förankring hos barnet leder mot målet, dvs höjning av läs- och skrivnivån så nära intill barnets verkliga prestationsnivå som möjligt. (citerat i *Läsning* nr 1, 1978)*

³ Efter nedläggningen av SLT var SCIRA utan medlemsblad fram till jan 1976.

I *Läsning* årgång 3 nr 2, dec 1978, hittar vi en artikel med titeln "Blir svensk stavelseläsning 2000-talets arbetssätt?", skriven av Brita Andersson, lärare i Katrineholm. Hon återkommer senare också, men hennes idéer blev mest avfärdade som något "märkliga". Kanske var det å andra sidan mest en fråga om vad man kallar saker och vilken vikt man lägger vid olika delar i inlärningsprocessen, för visst använde man även vid den tiden stavelser, morfem, "ljudbilder" och bokstävernas "ljudvärden" i nybörjarundervisningen (det var just sådana begrepp hon använde i artikeln), även om man kanske inte dagligdags använde just de benämningarna.

Under 1970-talet hade man också börjat intressera sig alltmer för ungdomar som av olika anledningar misslyckats med att lära sig läsa och skriva tillräckligt bra. Ofta fann man dessa ungdomar i gymnasieskolans tvååriga yrkesinriktade linjer. Margareta Grogarns avhandling "Dålig läsning" från 1979 satte fokus på dessa elever. En sak - bland flera - som de flesta av eleverna hade gemensamt var att de hade blivit "offer för dålig undervisning" i grundskolan, menade gymnasieläraren Grogarn, de hade lämnats åt sitt öde med sina inlärningssvårigheter och "suttit av" nio år i skolan. Det blev rätt mycket uppståndelse kring denna avhandling, som för övrigt gavs ut i pocket (!) och blev vida läst och diskuterad av pedagoger. Den var för ovanlighetens skull skriven på ett språk som alla kunde läsa. Även uppföljaren "Tråkig läsning: en bok om läs- och skrivsvårigheter i gymnasiet" från 1984 blev omdebatterad, men vid det laget hade man gett Grogarn rätt i hennes kritik av läsundervisningen för den här kategorin av elever.

Även Sigrid Madison i Lund uppmärksammade dessa ungdomar på olika sätt och utarbetade tester och träningsmaterial att användas i specialundervisningen för elever i högstadiet och gymnasiet.

I samband med att man vid denna tid började undervisa vuxna invandrade analfabeter vid Komvux ("grundvux") framkom det att det faktiskt fanns vuxna svenskar med svenska som modersmål som inte kunde läsa och vars svårigheter aldrig upptäckts i grundskolan. Många av dem gick direkt ut i arbetslivet till yrken där läs- och skrivförmåga inte var särskilt nödvändig (det var fortfarande möjligt på 70-80-talet). Dessa krävde nu sin plats i "grundvux" vilket de också fick. Under några år på 1980-talet fanns det till

och med en särskild "grundvuxlärarutbildning" i Linköping, som jag tror var alldeles för "bra", eller ska man säga exklusiv och dyr, för att få vara kvar.

1980-talet

Så kom det en ny läroplan, Lgr 80 (som ibland lite skämtsamt gick under benämningen "poesiboken") med helt nya idéer om skola och undervisning, författad på ett språk som inte var byråkratiskt. Det var den som många lärare påstod att de aldrig hade läst. Däremot läste de många av de Kommentarmaterial som Skolöverstyrelsen gav ut och som ansågs nödvändiga för att lärarna skulle kunna tolka det som stod i läroplanen. Det var också Lgr 80 som i vissa utbildnings- (och politiker)kretsar gav upphov till "Kunskapsrörelsen", eftersom läroplanen, enligt rörelsens centralgestalter, förordade en pedagogik som de kallade "flumpedagogik" och andades kunskapsförakt.

Men när det gällde läsforskning och läsundervisning var mycket sig likt under den här perioden. Läsdebatten hade möjligen lagt sig något, även om den flammade upp lite då och då under 1980-talet. Det var faktiskt ganska många lärare som hade fastnat för LTG och gått kurser för att sätta sig in i metoden. De lärare som verkligen tagit den till sig uppnådde goda resultat och menade att de lyckades lika bra - eller bättre - med LTG än med den sedvanliga ljudmetoden. Men det var fortfarande många som gjorde motstånd. Vissa forskare vidhöll att ljudmetoden (om än något modifierad och med tillägg från andra metoder) lämpade sig bäst för det svenska språket, medan andra hävdade att ett sådant synsätt var förlegat och att man borde få lärare att använda mindre "traditionella" metoder. Hur man inom lärarutbildningen hanterade metoddebatten kräver en separat artikel.

På 80-talet blev det mycket tal om *alternativa metoder*, särskilt för de elever som inte lyckades så bra med sin läsutveckling. Här fanns t ex Paul Parlenvis idéer om den motoriska utvecklingens betydelse för barns inlärningsförmåga, inte minst när det gällde läsning och skrivning. I Mjölby fanns under många år "Motorikcentrum" dit barn med läs- och skrivsvårigheter ibland remitterades. Man kan kanske säga att en del av dessa idéer gav upphov till (eller i varje fall medverkade till) en annan typ av läsdebatt, nämligen "dyslexidebatten", som blev mycket intensiv på 1990-talet och under 2000-talets första decennium.

I slutet av 80-talet rapporterades Bergenprojektet och Bornholmsprojektet, två nordiska samarbeten som bl a Ingvar Lundberg, då professor i Umeå, var engagerad i. Då skapades också *Bornholmsmodellen* som fortfarande används och som utvecklats vidare av Ingrid Häggström. Projekten fokuserade på förskolebarnen och den språkliga förberedelsen för läs- och skrivinläringen. Bornholmsstudien visade att det var möjligt att med gott resultat träna förskolebarn i *språklig medvetenhet* och i synnerhet *fonologisk medvetenhet*. De barn som ingått i experimentgrupperna lyckades bättre i den första läsinläringen än kontrollbarnen. Dessutom visade det sig att de elever som hade potentiella svårigheter (dvs som enligt språktesten låg sämre till än sina kamrater) hade störst nytta av träningen.

1990-talet

På 1990-talet ökade intresset för *metakognition* och – inte minst – *språklig medvetenhet*. Undervisningen blev mer diversifierad och individualiserad, det var inte längre "fult" med gruppindelningar av olika slag. 1994 kom ännu en ny läroplan (Lpo94), som till skillnad från Lgr 80 med alla sina tillhörande kommentarmaterial inte innehöll några direktiv alls i fråga om undervisningsmetoder eller -mål. Med Lpo 94 fick lärarna själva ta större ansvar för vad som skulle ingå i undervisningen och formulera vilka mål eleverna skulle ha uppnått på olika nivåer.

I kölvattnet av Bornholmsprojektet blev psykologiska institutionen i Umeå, med Ingvar Lundberg i spetsen, ledande när det gällde utvecklingen av test och träningsmaterial för språklig och i synnerhet fonologisk medvetenhet. Det avspeglade sig också i *Läsning*. Eftersom Ingrid Häggström åtagit sig uppdraget som redaktör kom hennes kolleger i Umeå att skriva en hel del artiklar om sin forskning. Men även flera medlemmar i ett nordiskt forskningsnätverk, som bildats vid en läsforskarkurs i Jyväskylä 1987, medverkade i *Läsning* med artiklar och rapporter. Ett par exempel: Jørgen Frost, som deltagit i Bornholmsprojektet, fortsatte att utforska sambandet mellan språklig "uppmärksamhet" - som danskarna föredrog att kalla det – och läsutveckling. Bente Hagtvet i Oslo skrev sina böcker om "skriftspråksutveckling genom lek" som Ingrid Häggström sedan översatte till svenska.

I och med att det blev allt vanligare att använda datorer i vardagen kom också *Läsning* att få ett betydligt "proffsigare" utseende, som den har bevarat än idag. Det blev nu möjligt att enkelt föra in fotografier och andra bilder i tidskriften utan att ha tillgång till en tryckpress.

1990-talet hade av UNESCO proklamerats som "Läskunnighetens decennium" och 1990 som "Läskunnighetens år". Det ambitiösa målet var att alla barn över 12 år och alla vuxna skulle kunna läsa i början av nästa århundrade – vilket givetvis var en utopi. Än har det i varje fall inte uppnåtts. Just 1990 höll IRA sin världskongress i Stockholm, vilket blev verklighet tack vare Britta Ericsons⁴ idoga arbete med att övertala amerikanerna om Stockholms förträfflighet som kongresstad. Och det blev ett högst intressant och givande möte med deltagare från världens alla hörn. 1993 arrangerade SCIRA den åttonde europeiska läskonferensen i Malmö, då två välkända föreläsare framträdde, nämligen Marie Clay från Nya Zeeland och Ragnhild Söderbergh från Lund. (Tjugo år senare, i augusti 2013, stod SCIRA också värd för den 18:e Europeiska konferensen som hölls i Jönköping).

I *Läsning* rapporterades kontinuerligt om nya forskningsrön och nya läsläror som det faktiskt kom en och annan under hela decenniet, i vissa fall omarbetningar av gamla, t ex Borrmann-Salminen-Wigforss *Nu ska vi läsa* (som först kom ut under 1950-talet och blev mycket långlivad och har bytt namn ett par gånger). En och annan avhandling som berörde läsning och skrivning fick omnämnanden i *Läsning*.

Datorernas intåg i skolan tog god tid på sig; även om det hade varit tal om datorer i undervisningen i åtskilliga år, fanns det en ganska stor skepsis bland lärare. Möjligen kunde man tänka sig att dessa "mojänger" skulle kunna vara bra för elever med läs- och skrivsvårigheter. Och det fanns pionjärer inom området. Iréne Dahl vid Umeå universitet hade redan 1983 lanserat OVE-programmet, ett datorprogram med talstöd att i första hand använda i specialundervisningen för elever med grava läs- och skrivsvårigheter⁵. Även om datorerna nämns i *Läsning* då och då från slutet av

⁴ Britta Ericson var under många år ordförande i SCIRAs Stockholmsavdelning och avled 2011.

⁵ Det har senare utvecklats vidare av Iréne Dahl, nu under namnet IDA-programmet.

1980-talet, är det inte förrän 1996 som jag hittar en artikel av Maj-Gun Johansson, som direkt behandlar ämnet: "Datorn kan bli ett effektivt redskap för dyslektiker". Året därpå i september anordnar SCIRA en rikskonferens i Linköping om "Datorn i läs- och skrivundervisningen".

I mitten av 1990-talet drev dåvarande Skolverket ett stort projekt inom sju olika temaområden, varav läs- och skrivutveckling var ett. De skolor som tagits ut för att delta i projektet fick extra pengar för kompetensutveckling och full frihet att utforma sina aktiviteter, medan ett antal "rapportörer" regelbundet besökte skolorna under de två år projektet pågick. Deras uppgift var att dokumentera vad skolorna gjorde. Kontaktpersonerna på skolorna träffades också vid flera tillfällen för att diskutera sina aktiviteter. Tanken med projektet var att på skolorna sätta igång utvecklingsverksamhet som skulle kunna fortsätta efter projektets slut och som kanske skulle kunna spridas till andra skolor. Två rapporter för varje projektdel producerades av rapportörerna (Skolverket, 1997, 1998). Medan projektet pågick var aktiviteten hög på de flesta håll, även en tid efteråt, men jag är inte så säker på att spridningseffekten var så hög som man hoppats, och efter ett par år var säkert det mesta "back to normal".

2000-talet

Efter millennieskiftet blev det alltmer fokus på läs- och skrivsvårigheter i forskningen, det blev också allt vanligare att tala om "dyslexi", något som tidigare hade betraktats mera som en medicinsk diagnos som användes enbart för de svåraste fallen. Idag känner de flesta till begreppet och det används för snart sagt alla former av läs- och skrivsvårigheter, trots att de flesta forskare menar att det bör vara förbehållet den typ av svårigheter som har att göra med en "störning i det fonologiska systemet".

Ett nytt område för forskningen var att undersöka förhållandet mellan lässvårigheter och matematiska svårigheter. Där har bl a Görel Sterner tillsammans med Ingvar Lundberg varit tongivande (se t ex Läsning nr 1, 2007). Det tycks finnas ett visst samband mellan dessa typer av svårigheter, såtillvida att barn som har fonologiska svårigheter inte sällan visar sig ha (eller få) problem med matematiken också.

En fråga som väl alltid har varit omdebatterad är den om *arv och miljö*, t ex: Är det ärftliga faktorer eller miljöfaktorer som är mest betydelsefulla när det gäller barnens läs- och skrivutveckling? I det internationella longitudinella "tvillingprojektet"⁶ har Stefan Samuelsson och hans medarbetare följt ett stort antal tvillingpar sedan 5-årsåldern för att belysa denna fråga. Projektet pågår fortfarande. De äldsta tvillingarna är nu 15 år, och massor av data har samlats in. Som man kan misstänka, finns det inget enkelt svar på frågan, utan svaret blir "både och" eller snarare "det beror på". Det visar sig nämligen att olika typer av faktorer har olika stor betydelse i olika skeden av barnens utveckling.

2014

Även om IEA⁷ utfört jämförande internationella studier i olika skolämnen sedan 1960-talet, var det först på 2000-talet som man i Sverige på allvar började diskutera resultaten av sådana undersökningar. När det gäller läsförmåga är de mest omtalade studierna PIRLS (för 10-åringar) och PISA⁸ (för 15-åringar). Den senaste PISA-undersökningen som rapporterades 2013 gav stort eko i media, då de svenska resultaten sjunkit oroväckande. Det har fört det goda med sig att skolmyndigheterna "vaknat" och börjat satsa på specialundervisning och kompetensutveckling för lärare.

Kulturrådet har fått en "läsambassadör" som utses två år i taget, och en del privata initiativ har fått stor uppmärksamhet, ett exempel är Martin Widmarks "En läsande klass". Martin, uppvuxen i Linköping, fick f. ö. Östgöta-SCIRAs ABC-tupp för några år sedan. Dessutom har det skrivits ett antal doktorsavhandlingar inom området läsning och skrivning under de senaste 10-15 åren. Jag tycker mig se några ämnen som särskilt fokuseras i de senaste årens forskning: läsförståelse, framgångsrik läsundervisning och dyslexi, bland annat det som kallas Response To Intervention (RTI), dvs hur elever svarar på särskilda insatser. De två som fick Eve Malmquists pris för läsforskning 2014 (Catharina Tjernberg och Tarja Alatalo) har just forskat om framgångsrik läsundervisning (se rapporten från 50-årsjubileet i detta nummer).

⁶ Tvillingpar från fyra länder deltar: Australien, Norge, Sverige och USA.

⁷ The International Association for the Evaluation of Educational Achievement står bakom studier som t ex PIRLS (läsning) och TIMSS (matematik).

⁸ Program for International Student Assessment, OECD står bakom PISA.

Slutord

När jag går igenom årgångar av *Läsning* tycker jag mig se att det från slutet av 1980-talet blir allt färre forskningsstudier och artiklar som fokuserar enbart på läraren och istället fler som antingen behandlar olika faktorer som påverkar barnens läsutveckling eller som tar elevernas perspektiv. Man kan säga att trenden har varit från *undervisning* till *lärande*. Forskarna har vänt blicken mot de enskilda individerna, hur de tänker, resonerar och reagerar på undervisningen och på sin egen situation, vilket i sin tur kan vara en följd av det ökade intresset för metakognition och "hur barn tänker", i Vygotskijs anda. Exempel på detta är Karin Taubes "Läsinlärning och självför-troende" (1987), Birgitta Kullbergs "Vi lyssnar till barnen som lär sig läsa och skriva" (1993), Caroline Libergs "Hur barn lär sig läsa och skriva" (1993), båda baserade på deras respektive avhandlingar, och min egen avhandling "Reading for Understanding" (1994). Under 2000-talet kan man här lägga till studier av Rose-Marie Fahlén (2002), Cecilia Nielsen (2005) och Anna-Lena Eriksson Gustavsson (2005).

Parallellt med detta kan jag under de senaste åren se en annan trend, nämligen att man försöker utforska båda sidor – både läraren/undervisningen och eleven/individens. Undervisningen och lärarens agerande belyses tillsammans med elevernas/individens reaktioner eller upplevelser. Exempel på sådana studier är Lena Swalander (2006), Ulla Damber (2010), Gunilla Sandberg (2012), Linda Fälth (2013), Catarina Schmidt (2013), Barbro Westlund (2009, 2013) och Åsa Elwér (2013).

Referenser

Andersson, Inger (1986). *Läsning och skrivning. En analys av texter för den allmänna läs- och skrivundervisningen 1842-1982*. Umeå universitet: Pedagogiska institutionen. (Akademisk avhandling).

Alatalo, Tarja (2011). *Skicklig läs- och skrivundervisning i åk 1-3. Om lärares möjligheter och hinder*. Göteborgs universitet.

Boglund, Ann, Dahl, Eva-Marie, Mattsson, Anita, Persson, Ulla-Britt & Wellton, Lotte (1999). *Att upptäcka språket. En rapport om 44 skolors arbete med läs- och skrivutveckling*. Skola i Utveckling. Stockholm. Skolverket.

Dahl, Iréne (1997). *Orator verbis electricis: taldatorn en pedagogisk länk till läs- och skrivefärdighet. Utprovning och utvärdering av taldatorbaserade träningsprogram för elever med läs- och skrivsvårigheter*. Umeå universitet.

Damber, Ulla (2010). *Reading for Life. Three Studies of Swedish Students' Literacy Development*. Linköpings universitet: Institutionen för beteendevetenskap och lärande.

- Elwér, Åsa (2014). *Early Predictors of Reading Comprehension Difficulties*. Linköpings Universitet: Institutionen för beteendevetenskap och lärande.
- Eriksson Gustavsson, Anna-Lena (2005). *Jag fixar det oftast. Hur industriarbetare hanterar läs- och skrivkrav i arbetet*. Lund: Studentlitteratur.
- Fahlén, Rose-Marie (2002). *Barns möten med skriftspråket*. Linköpings universitet: Institutionen för beteendevetenskap och lärande.
- Fälth, Linda (2013). *The use of interventions for promoting reading development among struggling readers*. Växjö: Linnéuniversitetet.
- Grogarn, Margareta (1979). *Dålig läsning*. Stockholm: Liber.
- Grogarn, Margareta (1984). *Tråkig läsning: en bok om läs- och skrivsvårigheter i gymnasieskolan*. Stockholm: Liber.
- Hammer, Bertil (1906). Om den första läsundervisningen. *Manhem - Svensk tidskrift för uppfostran och undervisning* 1906-07 (s. 28).
- Hjälme, Anita (1999). *Kan man bli klok på läsdebatten? Analys av en pedagogisk kontrovers*. Solna: Ekelunds Förlag AB.
- Huey, Edmund Burke (1908). *The Psychology and Pedagogy of Reading: With a Review of the History of Reading and Writing and of Methods, Texts, and Hygiene in Reading*. McMillan.
- Häggström, Ingrid (1994, 2013). *Språklekar efter Bornholmsmodellen: en väg till skriftspråket*. Linköping: Ing-Read.
- Kullberg, Birgitta (1993). *Vi lyssnar till barnen som lär sig läsa och skriva*. Göteborg: Förlagshuset Gothia.
- Leimar, Ulrika (1976). *Läsning på talets grund: läsinläring som bygger på barnets eget språk*. Lund: LiberLäromedel.
- Liberg, Caroline (1993, 2006). *Hur barn lär sig läsa och skriva*. Lund: Studentlitteratur.
- Madison, Sigrid & Johansson, Judith (1999). *Dyslexi. Vad är det? Vad kan vi göra?* Lund: Madison Läromedel.
- Malmquist, Eve (1958). *Factors related to reading disabilities in the first grade of the elementary school*. Stockholm: Almqvist & Wiksell. (Akademisk avhandling).
- Naeslund, Jon (1956). *Metodiken vid den första läsundervisningen. En översikt och experimentella bidrag*. Stockholm: Svenska Bokförlaget/Norstedts. (Akademisk avhandling).
- Nielsen, Cecilia (2005). *Mellan fakticitet och projekt. Läs- och skrivsvårigheter och strävan att övervinna dem*. Göteborg Studies in Educational Sciences, 234.
- Ollén, Bo (red.) (1996). *Från Sörgården till Lop-nor. Klassiska läseböcker i ny belysning*. Skrifter utgivna av Svenska barnboksinstitutet nr 57. Stockholm: Carlssons.
- Olson, Richard K, Keenan, Janice M, Byrne, Brian, and Samuelsson, Stefan (2014). Why Do Children Differ in Their Development of Reading and Related Skills? *Scientific Studies of Reading, 2014, 18(1), 38-54*.
- Persson, Ulla-Britt (1987). *Ut ur glömskan. En beskrivning av arkiverat material från Statens Försöksskola i Linköping*. Universitetet i Linköping: Institutionen för pedagogik och psykologi.
- Persson, Ulla-Britt (1994). *Reading for Understanding. An empirical contribution to the metacognition of reading comprehension*. Linköpings universitet: institutionen för pedagogik och psykologi.
- Sandberg, Gunilla (2012). *På väg in i skolan: Om villkor för olika barns delaktighet och skriftspråklärande*. Uppsala universitet. Acta Universitatis Uppsaliensis.
- Statens Beredning får medicinsk utvärdering, SBU (2014). *Dyslexi hos barn och ungdomar – tester och insatser*. www.sbu.se/sv/Om-SBU/Nyheter/

Schmidt, Catarina (2013). *Att bli en så som läser: barns menings- och identitetsskapande genom texter*. Örebro universitet,

Swalander, Lena (2006). *Reading achievement: its relation to home literacy, self-regulation, academic self-concept, and goal orientation in children and adolescents*. Lunds universitet: Institutionen för psykologi.

Taube, Karin (1987, 2007). *Läsinlärning och självförtroende*. Stockholm: Norstedts Akademiska Förlag.

Tjernberg, Catharina (2013). *Framgångsfaktorer i läs- och skrivlärande: en praxisorienterad studie med utgångspunkt i skolpraktiken*. Stockholms universitet: Specialpedagogiska institutionen.

Trageton, Arne (2005). *Att skriva sig till läsning - IKT i förskoleklass och skola*. Stockholm: Liber AB.

Westlund, Barbro (2009). *Att undervisa i läsförståelse. Lässtrategier och studieteknik*. Stockholm: Natur och Kultur.

Barbro Westlund (2013). *Att bedöma elevers läsförståelse: en jämförelse mellan svenska och kanadensiska bedömningsdiskurser i grundskolans mellanår*. Stockholm: Natur och Kultur.

Witting, Maja (2010). *Wittingmetoden: en metod för läs- och skrivinlärning*. Wertis Förlag.

Artiklar ur *Skandinavisk Tidskrift för Läspedagoger* 1967-73.

Artiklar ur *Läsning* 1976 – 2014.

Läroplaner för grundskolan.

Läsläror.